

І.В. Цебрій, к.п.н., доцент кафедри
всесвітньої історії та методики
викладання історії Полтавського
національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка.

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ РАННЬОХРИСТІЯНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Анотація. *Матеріали статті знайомлять нас із принципами організації навчально-виховного процесу європейських педагогів VI-VIII століть — Флавія Кассіодора, Ісидора Севільського та Алкуїна, зі змістом реноваційної педагогіки Віварію, Гіспальської й Ахенської шкіл століть та їх місцем в еволюції становлення європейської освіти.*

Ключові слова: наставництво у вихованні, ретретизм у педагогіці, інституціоналізовані засоби середньовічної педагогіки, реноваційна педагогіка, духовно-моральна парадигма освіти раннього Середньовіччя.

Аннотация. *Материалы статьи знакомят нас с принципами организации учебно-воспитательного процесса европейских педагогов VI-VIII веков — Флавия Кассиодора, Исидора Севильского и Алкуина, с содержанием реновационной педагогики Вивария, Гиспальской и Ахенской школ, их местом в эволюции становления европейского образования.*

Ключевые слова: Наставничество в воспитании, ретризм в педагогике, институционализированные средства средневековой педагогики, реновационная педагогика, духовно-моральная парадигма образования раннего Средневековья.

Annotation. *Material article make acquainted of education system prominent man of science Flavy Cassiodors, Isidorus Hispales, Alcuin in content renovation educational Vivary, Hispales, Ahen sculls VI— VIII century, place in evolution form education Western Europe.*

Key words: teacher in education, retries in education, institutional road medieval education, renovation educational, raise-morale paradigm education Western Europe.

Актуальність. За умов входження України до європейського освітнього простору особливо актуальним стає дослідження витоків освітньої парадигми сучасної школи західноєвропейського зразка. Для держав, об'єднаних Болонською конвенцією, мають бути зрозумілими методологічні засади єпископальної школи (протоуніверситету) раннього Середньовіччя, адже більшість видів навчальної аудиторної і позааудиторної роботи сформувалися саме в її системі (нормативні дисципліни, дисципліни за

вибором, основні види самостійної роботи, ІНДЗ тощо). У свою чергу, підвалини сучасного духовно морального виховання західноєвропейської людини закладені першими християнськими педагогами, їх теоретичними концепціями й практичною діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Витокам європейської моделі освіти з її особливостями поведінки наставника присвячені праці Г. Пікова й В. Безрогова [3; 1]. Зміст педагогіки в добу раннього Середньовіччя та роль у ній унікального викладача став предметом дослідження В. Уколової й Л. Харитонова [4; 6]. Вчені довели, що університетська модель у країнах Західної Європи з'явилася вже у VII — VIII ст., проте через об'єктивні зовнішні фактори змогла ствердитися лише в середині XI ст. Оскільки в світовій педагогіці XX-поч. XXI ст. наставник і його навчально-виховна система розглядалися як одне ціле, авторка статті ставить за мету відтворити шкільну модель доби раннього Середньовіччя, що й послужила відправною точкою в зародженні європейського типу освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Саме в часи раннього Середньовіччя почалося формування сучасного західноєвропейського індивідуалістичного світогляду, були закладені основи вищої школи й тьюторської системи.

У радянській педагогічній науці, а також у зарубіжній педагогіці першої половини XX ст. видатних педагогів V — VII століть уважали зберігачами античних традицій, які намагалися донести античну науково-педагогічну думку до наступних поколінь. І лише завдяки системним виданням їх творів (у Європі, починаючи з другої половини XX ст., а в країнах пострадянського простору зовсім нещодавно), ми маємо можливість переконатися, що їх менше всього можна вважати „зберігачами“ минулої спадщини. Це були активні діячі епохи нового світу („рах нова“), які формували новий тип культури й відповідну йому навчальну систему.

У контексті становлення духовно-моральної парадигми освіти епохи Середньовіччя ми ставимо завдання з'ясувати призначення навчально-

виховної системи й проаналізувати педагогічні ідеї найфундаментальніших педагогів раннього Середньовіччя, які розробили принципи організації навчально-виховного процесу — Магна Флавія Кассіодора, Ісидора Севільського та Алкуїна. Ісидор був безпосереднім продовжувачем освітньо-наукових та виховних ідей Боеція й Кассіодора. Однак він мав набагато більше можливостей щодо втілення власної моделі на практиці.

В епоху атеїзму практично не приділялася увага досягненням середньовічної освіти. Ще від часів Відродження й Просвітництва, коли на перший план почали виходити бюргерсько-комерційні цінності, традиційним стало принижувати її місце в загальній еволюції європейської системи знань. Середньовіччя вважалося „темним часом релігійної сплячки,“ коли використовувалися авторитарні методи навчання й виховання, а також дисципліна, заснована на різках. („Шмагання визначає свідомість у навчанні“).

Тому й не дивно, що коли ми з глибин нашої пам'яті викликаємо асоціації з середньовічною освітою, то в більшості випадків виникає наступна картина: невелика кімната з напівкруглою стелею, крізь вузькі вікна ледве пробиваються промені сонячного світла; за столом сидять хлопчики різного віку, пристойний одяг указує на дітей заможних батьків — злидарів тут немає; у центрі столу сидить священик, перед ним велика рукописна книга, поруч лежить кілька різок; священик одноманітно читає молитви латинською мовою; діти механічно повторюють за ним незрозумілі слова. Проходить заняття в одній із найперших монастирських шкіл VII — VIII ст., типово описане гуманістами або просвітниками.

Безумовно, подібні моменти мали місце в освіті раннього Середньовіччя. Однак ми не можемо забувати про ті великі наукові надбання, що приніс варварський Європі перехідний період від християнської пізньоантичної культури до ранньоевропейської, внесок визначних діячів раннього Середньовіччя, завдяки яким ствердився новий тип мислення, й відбулося становлення релігійної навчально-виховної парадигми.

Спробу переосмислити античну навчальну систему зробив Марціан Капелла, а завершив її Северин Боецій. Однак нову педагогічну модель теоретично завершити й апробувати на практиці вдалося лише Флавію Кассіодору. В його навчально-виховному комплексі „Віварій“ (протомонастирі), де проживали й навчалися люди різного віку й соціального статусу (навіть кримінальні елементи), сформувався *тип універсального викладача-наставника*, під контролем якого здійснювалося навчання й самонавчання вихованців [1, 25].

Відкинувши ідеї своїх християнських попередників про виховання виключно на слові вчителя, Кассіодор остаточно не пориває зі здобутками педагогів-апологетів. Навчання необхідно починати з усного слова вчителя, бо більшість вихованців, на думку Кассіодора, боїться складності наук. Тому треба пробуджувати інтерес до Божого слова й необхідних людині знань.

Таким чином, наставник повинен знайомити своїх підопічних із найцікавішими фрагментами Біблії, щоб, з одного боку, вимальовувалися її загальний смисл і призначення, з іншого, виникло бажання потім самостійно її перечитати. Переконавши вихованців в істинності слова Божого, вчитель словесно має їх ознайомити з основами необхідних для життя наук — агрономії та медицини. Якщо після цього у вихованців не виникло бажання самостійно навчатися, то причини тут може бути дві: або наставник не здатен його переконати власним прикладом служіння Господу й наукам, або вихованцю не судилося отримати Божого Одкровення. Тоді далі немає потреби змушувати його навчатися.

Якщо ж під керівництвом наставника у вихованця прокинувся інтерес до самостійного навчання, тоді необхідно приступити до вивчення семи вільних мистецтв, найперше з яких граматики. І тут необхідно не форсувати події, а враховувати індивідуальні можливості кожного вихованця, щоб не порушити принципу любові до навчання, роблячи все послідовно і вимагаючи від учня ретельності в заняттях [4, 61].

Після того, як учень навчиться писати й читати, наступає період

самонавчання під контролем наставника, що ґрунтується на любові до науки, послідовності й ретельності. Самонавчання обов'язково повинне узгоджуватися з виробленням навичок до практичної діяльності. Ті ченці, які закінчать повний обсяг шкільної програми, мають потім присвятити себе викладанню для передачі отриманих знань прийдешнім поколінням. У цьому й полягає смисл навчання — не для себе, а для людей.

А які були в Кассіодора побажання безпосередньо до самого процесу вивчення чотирьох математичних наук (арифметики, геометрії, астрономії й музики)? Як справжній педагог, він розумів, що не всі мешканці Віварію, які бажають навчатися, зможуть їх осягнути, проте він наголошує на тому, щоб навіть зовсім нездібні виявили старанність і намагалися ознайомитися хоча б з азами того, що входить до компетенції вільних мистецтв. Своє головне завдання Кассіодор убачає у вихованні в мешканцях Віварію „любові до читання й щирого бажання пізнати істину. Тоді рятівна ретельність зробить ученими тих, кого на перших кроках злякала глибина тих книг, за які вони бралися. А досконалу мудрість Бог дасть тому, кого обере.“ Великого значення Кассіодор надавав особистості вихователя-наставника та його впливу на своїх вихованців, у якому б віці й ким би вони не були. У цьому педагогічному досвіді вчений на дванадцять століть випередив Роберта Оуена [1.Ц.].

Молодший колега Ісидора з Іспанії, Ісидор Севільський, уважав, що для того, щоб мати право стати наставником, треба пройти кілька серйозних періодів: по-перше, підготовчий етап до викладання (Doctrina) — створення власної системи передачі загального знання, по-друге, (Sapientia) — надбання наставником мудрості у процесі викладання основ знань окремим вихованцям, які бажають навчатися ще в недосвідченого викладача, по-третє, (Prudentia) — досягнення наставником справжнього благочестя. Лише після цього він має право викладати в єпископальній школі або бути наставником дітей знаті чи королів.

Щодо самостійного вивчення науки вихованцем Ісидор Севільський

розробив цілу власну систему, що не втратила своєї актуальності й сьогодні: той матеріал, що заданий наставником для самостійного опрацювання, необхідно спочатку законспектувати частинами, потім кожен з них переказати вголос, а потім відібрати з кожної частини необхідне й скомпонувати у власну доповідь.

Таким чином, після засвоєння граматики й діалектики, вихованець під контролем наставника мав вивчати певними дозами самостійно чотири математичних науки, медицину, юриспруденцію, теологію, історію, географію, демографію, фізику, агрономію, архітектуру, хімію, мінералогію, мореплавання і флотобудівництво.

Нам може здатися це дивним, та у Гіспальській єпископальній школі початку VII століття, коли в ній викладав Ісидор Севільський, вихованці вивчали весь перелічений список предметів, якими мав володіти один універсальний наставник. І якби араби не завоювали Піренейський півострів, то перший університет у Європі виник би в Іспанії VII століття, бо єпископальна школа Ісидора не те що поступалася університетам XIII століття, а навіть випереджала їх.

Вважаючи людину мініатюрною копією Всесвіту, Ісидор натхненно писав: „Голова людини спрямована в небо, а на ній є два ока, схожі до світа сонця і місяця. Дихання людини подібно повітрю, бо саме воно породжує вдих і видих, схоже до руху в багатьох вітрів на землі. Живіт людини можна порівняти з морем, бо в ньому зібрані всі рідини, як у море стікаються всі води. Нарешті — ступні ніг можна порівняти із землею, бо вони сухі й містять такий жар, як і земля. Справжній розум міститься в голові людини і підноситься над тілом, як Бог у небесах. Він може оглядати й управляти всіма речами з висоти“ [6, 379].

Однак наприкінці свого життя, спостерігаючи за широкими масами неосвіченого населення Вестготської Іспанії, Ісидор написав наступне: „Люди у більшості своїй ліниві до науки, небайдужі до тілесних насолод, байдужі до праці. Їх вабить багатство, хвилюють мілкі турботи, кожна

людина смертна. В нащадках вони не впевнені, скаржаться на швидкоплинне життя. Вони з важкістю набираються мудрості, проте завжди легко піддаються смерті. Перед минулим вони оголені, перед теперішнім — жалюгідні, перед майбутнім — несвідомі. Перебувають у несправедливості, грішними народжуються, живуть — працюючи, в смутку помирають“

Талановитий діяч Каролінгського відродження другої половини VIII ст. Алкуїн відібрав з унікальної шкільної програми Ісидора необхідні елементи для освіти державного діяча й ченця вищого рівня та розвинув ідею наставництва у процесі навчання. Він писав: „Практично всі діти можуть засвоїти граматику, діалектику й риторичку. Набагато складніше з математичними мистецтвами. Не кожний досягне арифметику й геометрію. Ще складніше з музикою. Голос і музичний слух даються людині від Бога і лише голосу притаманно звеличувати Творця. Тут постійна увага наставника і його допомога просто необхідні. Треба їх учить мислити“ [3, 25].

Ще від моменту народження Алкуїна його батьки вирішили віддати його на служіння церкві, оскільки в ті часи популярною була така традиція в окремих родинах. Він потрапив до числа *pueri oblati* (дослівно, «хлопчики на пожертву церкви»), яких батьки з дитинства віддавали до монастиря, щоб із них там виховували благочестивих й освічених монахів. Однак Алкуїну надзвичайно пощастило, що його вчителем став Егберт, продовжувач бібліотечної справи Флавія Кассіодора, засновник Йоркської бібліотеки, одного із фундаментальних архівів Античності й Середньовіччя.

Вище над усім цінуючи освіту, Алкуїн напише в Інтродукції до „Граматики“: „Немає шляхетнішої праці, ніж працювати над книгою святою. І переписник буде свою нагороду мати. Краще книги писати, ніж доглядати на виноградними лозами. Перший трудиться заради душі своєї, другий — для черева свого. Мудрості древньої і нової вчителем освічений стане, бо він прочитає твори достопочтених Отців“ [3, 79].

Алкуїн уводить у педагогіку метод діалогу, згідно якого учні повинні самостійно вивчити матеріал і підготувати для наставника низку запитань, на

які той мав відповісти. Саме за якість формування запитань вони й отримували оцінку. Постійний діалог із наставником щодо наукових проблем розвивав логічне мислення вихованця, а також його творчий потенціал.

Під впливом Алкуїна Карл 786 року віддав наказ про відкриття шкіл при монастирях і церквах, а через рік – „Капітулярій“ *про освіту*“, згідно якого навчання дітей вільних громадян ставало обов’язковим. Проте „Капітулярій“ не набув чинності, оскільки на той час у країні не було достатньої кількості освічених людей, які могли б навчати усіх дітей вільних громадян. Освіта продовжувала залишатися прерогативою обраних.

При палаці Карла за участі Алкуїна відкрили особливу школу — „Палаціум“, де готували кадри для управління державою. У Палаціумі Алкуїн розробив спеціальну навчальну систему для юридичної підготовки дітей короля й підлітків зі знатних родин. Тут професійно вивчали римське право: „Інституції“ Гая, а також „Презумпції невинуватості.“ Окреме місце займала п’ята книга з „Етимологій“ Ісидора Севільського „Про закони і часи.“ Окрім дослідження діяльності легендарних законодавців усіх часів розглядалися загальні розділи законодавства: цивільного, природного, сімейного, зародки процесуального тощо [1, 27].

Слідуючи за Ісидором Севільським, Алкуїн вивчав із майбутніми правителями і співправителями держави Франків конкретні питання права, юридичні норми, визначав форми власності, тілесні покарання, в основному базуючись на еволюції римського права. Є підстави думати, що Алкуїн, як і його попередник Ісидор, використовував відомі римські підручники права Гая й Ульпіана, він звертався до кодексу імператора Феодосія. Таким чином, ми можемо стверджувати, що юридична підготовка випускників школи-Палаціуму була для тих часів надзвичайно серйозною.

На жаль, після смерті Карла Великого його сини поділили імперію, між ними почалися чвари, й майже на два століття про освітянські проблеми було забуто. У ті часи Ідеям Алкуїна про обов’язкову початкову освіту для всіх громадян не судилося втілитися на практиці.

Приблизно в середині XI ст. в результаті відносної стабілізації міжнародних відносин та імпульсу економічного характеру в середньовічній Європі почалося бурхливе зростання міст, обумовило формування нової цивілізаційної, а разом із нею й педагогічної парадигми. Розквіт міської культури призвів до появи інтелектуала-профі, як одного з тих майстрів, ремеслом якого було спочатку лише “писати й навчати“. По мірі комерціалізації середньовічного суспільства продукція інтелекту перетворилася на товар, який необхідно було реалізувати на ринку інтелектуальних послуг. Змінилася й освітня модель. Наставника у вірі змінив магістр (*magister, doctor* – учитель, керівник процесу навчання) – інтелектуал, який викладав методи мислення, продаючи послуги інтелекту. На відміну від наставника у вірі, магістр був уже вузьким спеціалістом (*specialis* – особливий, приватний), тобто, знавцем не цілого, а лише частини – визначеної вузької сфери знання.

Висновки. Таким чином, витоки сучасного західноєвропейського тьюторства виходять із педагогіки наставництва раннього Середньовіччя, коли вчителем пропонувалася модель необхідної кількості знання й модель поведінки в навчанні та суспільстві, самостійне опанування цієї моделі вихованцем під контролем наставника, проте без особливого примусу й авторитарних методів виховання.

Сучасний етап розвитку національної освіти передбачає оновлення методологічних засад вищої школи, інваріантність підготовки майбутнього вчителя до викладання у школі I-III ступенів. Індивідуальні та групові форми організації навчально-виховного процесу, збагачені позитивним досвідом минулого, забезпечать самореалізацію, самодостатність і зорієнтованість у європейському просторі бакалаврів і магістрів.

Західноєвропейська модель середньовічної освіти мала місце в українській системі братських шкіл, колегіумів доби раннього Бароко. Отже, вітчизняна освітньо-виховна модель формувалася як складова частина європейської культурної традиції. Тому розвиток особистості на сучасному

етапі може бути збагаченим кращими зразками минулого західноєвропейського й вітчизняного досвіду.

Вивчення принципів організації навчально-виховного процесу в творчій спадщині ранньохристиянських педагогів розкриває потенційні можливості художнього впливу християнської духовності й моралі на формування світогляду сучасного студента, його громадянської позиції. В свою чергу, кожна розвинена в духовному плані особистість впливає на формування соціокультурного життя нашої країни. Дана проблема не вичерпується існуючими на сьогоднішній день дослідженнями й потребує подальшого вивчення.

Література

1. Безрогов В.Г. Педагогика Средневековья / Безрогов В.Г., Варьяш О.И. // Антология педагогической мысли христианского Средневековья. — М. : Просвещение, 1994. — Т. 1. — С. 11–28.
2. Исидор Севильский. Этимологии. Книги I–III / Составитель Л.А. Харитонов. — М. : Евразия, 2006. — 481 с.
3. Пиков Г.Г. Реновационная педагогика Каролингского Возрождения и педагогические идеи Алкуина / История и социология культуры / Геннадий Геннадиевич Пиков. — Вып. 1. — История и социология образования. – Новосибирск : НГУ, 2000. — С. 32-81.
4. Уколова В. И. Исидор Севильский и античная философия / Виктория Ивановна Уколова // Средние века. — М. : Наука, 1985. — Вып. 48. — С. 27–37.
5. Уколова В. И. Античное наследие и культура раннего средневековья (конец V – начало VI века) / Виктория Ивановна Уколова. — М. : Наука, 1989. — 381 с.
6. Харитонов Л. А. Исидор Севильский. Историко-философская драма в семи эпизодах с прологом и эксодом / Л. А. Харитонов. — М. : Евразия, 2006. — С. 354-461.